

A NEVELÉSI STÍLUS ÉS AZ ÉRZÉKETLEN/ ÉRZELEMMENTES VONÁSOK KAPCSOLATA GYEREKEKNÉL ÉS SERDÜLŐKNÉL

PATAKY Nóra

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet, Pedagógiai Pszichológia Tanszék

KÖRMENDI Attila

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet, Személyiség- és Klinikai Pszichológiai Tanszék

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGOGIKUM KÖZPONT
TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KMR-2010-0003

ÖSSZEFOGLALÓ

Az érzéketlen/érzelemmentes vonások sajátosságos érzelmi (bűntudat hiánya, sekélyes érzelmelek) és interperszonális stílust (proaktív agresszió, felelősségvállalás hiánya) jelentenek, mely a korai életévekben jelenik meg és relatív stabil marad gyermek- és serdülőkorban. A legújabb eredmények szerint az érzéketlen/érzelemmentes vonások jelenléte meghatározza az agresszív, viselkedészavaros gyerekek egy speciális alcsoportját, melyre a nevelési módszerekkel szembeni ellenállás jellemző. A szülői nevelési stílus pozitív változásaival szembeni ellenállás részben magyarázható az érzéketlen/érzelemmentes fiatalokra jellemző temperamentumvonásokkal, valamint az érzelmi információ feldolgozásának zavaraiival. Publikációnk bemutatja az érzéketlen/érzelemmentes vonásokat mutató gyerekekre jellemző agresszív viselkedési mintázatot. Az eddigi kutatásokra támaszkodva elemezzük a temperamentumjellemzők és az érzelmi információfeldolgozás zavarainak hatását az agresszív viselkedés megjelenésére érzéketlen/érzelemmentes gyerekeknél és serdülőknél. Végül bemutatjuk azokat a fegyelmezési módszereket, amelyek hasznosak lehetnek az említett temperamentumjellemzők és érzelmi információfeldolgozási zavarok mellett. További empirikus kutatások szükségesek, hogy a tárgyalt fegyelmezési javaslatok hatékonyságát megerősítsük.

BEVEZETÉS

Az érzéketlen/érzelemmentes (callous/unemotional, a továbbiakban C/U) vonások a pszichopátia konstelláció részét képezik (Cooke és Mitchie, 2001). A pszichopátia négyfaktoros modellje az alábbi faktorokat és alfaktorokat tartalmazza (Hare, 2003): *interperszonális faktor* (manipulatív, patológiás hazudozó, grandiozitás, felületesség), *affektív faktor* (empátia hiánya, érzelemmentesség, sekélyes érzelmek, büntudat hiánya, felelősségvállalás hiánya), *életstílus* (felelőtlenység, impulzivitás, parazita életstílus, célok hiánya, ingerkeresés), valamint *antiszociális faktor* (gyenge viselkedéskontroll, korai magatartásproblémák, fiatalkori bűnözés, változatos bűncselekmények, a viselkedéses tanulás deficitje). A C/U vonások az interperszonális és affektív faktor vonásait tartalmazzák, melyek az empátia hiánya vagy csökkent empátia, szegényes érzelmi reakciók, büntudat és felelősségvállalás hiánya, manipulatív viselkedés (Cooke és Mitchie, 2001). A C/U vonások gyermek- és serdülőkori megjelenésére az utóbbi évtizedben irányult nagyobb figyelem. A vonások már a korai életévekben megfigyelhetőek (Christian et al., 1997; Frick et al., 2000) és a felnőttkori pszichopátia egyik prekurzorának tekintik őket (Frick, 1978). A követéses vizsgálatok szerint a vonások időben stabilak maradnak a felnőttkorba történő átmenet folyamán (Munoz és Frick, 2007; Obradovic et al., 2007). A C/U vonások mérésére használt legelterjedtebb eszközök gyermekeknél és serdülőknél az Antisocial Process Screening Device (APSD) (Frick és Hare, 2001), a Psychopathy Checklist-Youth Version (PCL: YV) (Forth et al., 2003) és a Youth Psychopathic Traits Inventory (YPI) (Andershed et al., 2002). A kérdőívek standardizálása magyar mintán még nem történt meg. Mindhárom mérőeszköz a gyermek- és serdülőkori pszichopátiás személyiséget méri több faktor segítségével. Kifejezetten a C/U vonások vizsgálatára fejlesztették ki az Inventory of Callous Unemotional Traits (ICU) kérdőívet, mely a PCL-YV és az APSD alapján készült. A kérdőív 24 itemét a kitöltő (szülő, gyermek vagy pedagógus) 4 fokú Likert-skálát használva értékeli. A kérdőív itemei három faktorba sorolhatók (Essau et al., 2006): Érdektelenség, Ridegség, Érzéketlenség. A teljes kérdőívre vonatkozó belső konzisztencia értéke 0,77. A kérdőív magyar mintán történő sztenderdizálása folyamatban van a Vadaskert Gyermekpszichiátriai Kórház és Szakambulancia, valamint a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézetének együttműködése keretében.

Az érzéketlen/érzelemmentes faktor vizsgálata azért tekinthető fontosnak, mivel a vonások alapján elkülöníthető a gyerekek egy bizonyos alcsoportja, akikre súlyos agresszív viselkedés és a terápiás eljárásokkal, valamint a fegyelmezési diszciplínákkal szembeni ellenállás jellemző. Az utóbbi években nagyszámú empirikus vizsgálatot végeztek annak érdekében, hogy meghatározzák a C/U vonások és az agresszió, valamint a fegyelmezési diszciplínák kapcsolatát. A C/U vonásokat mutató gyerekekre jellemző az intervenció rezisztencia, valamint az agresszív és antiszociális viselkedés alkalmazása, ami a csoport néhány sajátságos jellemzőjével magyarázható (pl. szemkontaktus hiánya, jutalomorientáció vagy félelemmentesség). Az eddigi vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy az alternatív fegyelmezési stratégiák eredményesebbek lehetnek az ilyen vonásokkal jellemezhető fiataloknál. Jelen publikáció röviden bemutatja a C/U vonásokat mutató gyerekek viselkedését és fontosabb jellemzőiket. Végül ismerteti azokat a fegyelmezési alternatívákat, amelyek hasznosak lehetnek a C/U vonásokat mutató gyerekek nevelése esetében.

C/U VONÁSOK ÉS A PROAKTÍV AGRESSZIÓ

A C/U vonások jelenléte pozitív kapcsolatot mutat az agresszió proaktív formájának megjelenésével (Frick et al., 2003; Kruh et al., 2005; Frick és Morris, 2004).

Az agresszív viselkedés két alapvető megjelenési formája felnőtteknél és gyerekeknél a reaktív (impulzív) és proaktív (instrumentális) agresszió (Dodge és Pettit, 2003). A reaktív és proaktív agressziót minden ember használja élete folyamán bizonyos helyzetekben. Reaktív agresszió esetén a személy impulzív védekező választ ad az észlelt provokációra vagy fenyegetésre. Érdemes kiemelni, hogy reaktív agresszió esetében a személy az észlelt provokációra válaszol, ami nem biztos, hogy valós provokációt jelent (Dodge et al., 1997). Előfordulhat, hogy interperszonális helyzetekben az észlelt ingerek félreértelmezése vagy figyelmen kívül hagyása miatt értékeli a helyzetet fenyegetőnek a személy. Az agresszív viselkedés okaként így információfeldolgozási (kognitív) és érzelmi deficit lehet felelős, mely valószínűleg az orbito- és mediofrontális kéreg deficitjéhez köthető (Blair, 2005a). Reaktív agressziót eredményezhetnek a szociális információk feldolgozása során történő kognitív és affektív információfeldolgozási hibák. A reaktív agresszió másik okaként az alacsony érzelmi diszregulációs képesség tehető felelőssé, vagyis konfliktushelyzetben (például gúnyolódás esetén) a gyermek nem képes szabályozni indulatait és agresszív módon válaszol. A választ többnyire intenzív fiziológiai reakciók kísérik. A reaktív agressziót mutató gyerekekre sokszor jellemző az alacsony frusztrációs tolerancia, gyakoriak a szociális és érzelmi problémák (Dodge et al., 1997), a szülei általában durva, kíméletlen nevelési stílust alkalmaznak. Az alacsony frusztrációs tolerancia és az érzelmi instabilitás miatt a reaktív agressziót mutató gyerekek általában kevésbé népszerűek társaik között.

A proaktív agresszió célja javak megszerzése, célok elérése, hatalom és pozíció biztosítása (Dodge és Pettit, 2003), alkalmazása tehát nincs kapcsolatban vélt vagy valós provokációval. A proaktív agressziót alkalmazó gyerekek számára az agresszió hatékony eszköz kívánt céljaik eléréséhez. A proaktív agresszió erős prediktív értékkel bír a serdülőkori kriminalitás és a szerhasználat megjelenését tekintve. A proaktív agressziót használókra kevésbé jellemző a diszfunkcionális családi környezet és a társak szociális elutasítása (Vitaro et al., 2000).

Frick és munkatársai szerint (2003) a magatartási problémákkal küzdő gyerekek két csoportra oszthatóak agresszív viselkedésük alapján. Az első csoportba tartozók szinte kizárólagosan az agresszió reaktív formáját használják, az agresszív viselkedés ritkán figyelhető meg náluk és kevésbé súlyos következményekkel jár (ritka a súlyosabb testi sérülés). A második csoportba tartozók az agresszió proaktív (és ritkábban a reaktív) formáját alkalmazzák, gyakran agresszívek, a szenvedő fél súlyosabb sérüléseket is szenvedhet.

Kruh és munkatársai (2005), valamint Enebrink és munkatársai (2005) szerint a C/U vonásokkal jellemezhető serdülőkre valószínűbben jellemző az agresszió proaktív formájának alkalmazása, mint a C/U vonásokkal nem jellemezhető serdülőkre. Frick és munkatársai (2003) 98 fős, 9–13 éves mintán mutatták ki, hogy a C/U vonások jelenléte az agresszió proaktív formájának alkalmazásával mutat pozitív kapcsolatot. Iskolások körében (7-től 18 év) végzett vizsgálatok szerint a C/U vonások jelenléte mellett az agresszió és az antiszociális viselkedés súlyosabb következményekkel jár (Christian et al., 1997) és időben stabilabb (Loeber

et al., 2002), mint a C/U vonásokkal nem jellemezhető gyerekek esetében. A C/U vonások jelenléte bejósolta a későbbi normaszegő magatartást és ez a hatás független volt más magatartásproblémák jelenlététől (Pardini et al., 2006). A C/U vonással jellemezhetőek csoportjában gyakori volt az ismétlődő jellegű agresszió, melyet ugyanazon személlyel szemben követtek el, és az áldozat súlyosabb sérüléseket szerzett, mint a C/U vonásokkal nem jellemezhetőek csoportjában (Forth et al., 1990; Brandt et al., 1997). Christian és munkatársai (1997) elemzésükben a magatartásproblémás gyerekeket két csoportba osztották a C/U vonások jelenléte alapján. A C/U vonásokkal jellemezhető gyerekeknél az agresszió súlyosabb kifejeződési formáit figyelték meg, mint azoknál a magatartásproblémás gyerekeknél, akikre C/U vonások nem voltak jellemzőek. Dadds és munkatársai (2006) pozitív kapcsolatot találtak a C/U vonások jelenléte és az állatokkal szemben tanúsított kegyetlen, agresszív viselkedés között 6–13 éves gyerekek körében.

Összefoglalva, a C/U vonások jelenléte esetén jellemzőbb a súlyos és időben stabil agresszív viselkedés, a korán megjelenő magatartásproblémák, a későbbi életkorokban antiszociális normaszegő viselkedés, valamint a proaktív agresszió használata. A következő fejezetben a C/U vonásokat mutató gyerekek azon tulajdonságait tekintjük át, amelyek hozzájárulhatnak az agresszió instrumentális, súlyosabb formáinak a megjelenéséhez és az ehhez társuló magatartászavarok kialakulásához.

AZ AGRRESSZÍV VISELKEDÉS LEHETSÉGES OKAI C/U VONÁSOKKAL JELLEMEZHETŐ GYEREKEKNÉL ÉS SERDÜLŐKNÉL

Az alábbi fejezetben a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekek fegyelmezési diszciplínák szempontjából fontos sajátosságait foglaljuk össze. Az idekapcsolódó biológiai vonatkozásokat (csökkent amygdalaaktivitás, illetve stresszre adott csökkent elektrodermális bőrellenállás) a kapcsolódó részeknél megemlítjük (Blair et al., 2005a; Blair et al., 2001; Kotler és McMahon, 2005).

Alacsony szorongásszint, élménykeresés

Több vizsgálat is megerősítette azt a feltevést, miszerint a C/U vonások jelenléte negatívan korrelál a szorongásra való hajlammal (Lynam et al., 2005; Andershed et al., 2002; Frick et al., 1999). Frick és munkatársai (1999), valamint Andershed és munkatársai (2002) arra a következtetésre jutottak, hogy azokra a magatartászavarral küzdő gyerekekre, akiknél a C/U vonások jelen voltak, kevésbé jellemző a magatartászavaros gyerekeknél gyakran jelen lévő magas szorongásszint. A C/U vonások tehát moderáló tényezők voltak a szorongásszint vonatkozásában. A vonások jelenléte esetén alacsonyabb, hiányuk esetén magasabb szorongásszint jellemezte a magatartászavarral diagnosztizált gyerekeket. Blair (1999) az APSD-kérdőívben magas értéket elérő gyerekeknél az átlagos szinttől alacsonyabb elektrodermális bőrellenállást mutatott ki fenyegető ingerekre és distresszre adott válaszoknál. Az eredmények alapján feltételezhető, hogy a C/U vonásokkal bíró gyerekek és serdülők érzéketlenebbek stresszeseményekre és fenyegető ingerekre, ami eredményezheti a proaktív agresszió megjelenését.

Az élmény- és kalandkeresés szintén jellemző a C/U vonásokat mutató gyerekekre (Essau et al., 2006). Zuckerman (1979) feltételezése szerint az élménykeresés-skálákon magas pontszámot elérőknek az átlagos arousalszinttől magasabbra van szükségük az optimális állapot fenntartásához. Az iskolai oktatás struktúrájából eredően valószínűleg nem képes az arousalszint olyan mértékű emelésére, hogy az a magas élménykeresőket kielégítene. A gyerek ezért optimális arousalszintje elérésének érdekében kiegészítő (tanórához nem tartozó) tevékenységeket végez. Az alacsony szorongásszint következtében a kiegészítő cselekvések agresszív, antiszociális színezetet ölthetnek.

Jutalomorientáció és büntetés iránti inszenzitivitás

Számos vizsgálat erősítette meg, hogy a C/U vonások jelenléte jutalomérzékenységgel és büntetésre való érzéketlenséggel jár együtt (O'Brien és Frick, 1996). O'Brien és Frick kísérletében a 6–13 éves C/U vonásokat mutató gyerekeket jutalomorientáció és a büntetések figyelmen kívül hagyása jellemezte számítógépen megoldott feladatsor végrehajtása közben. A jutalomfüggőséget és a büntetés iránti érzéketlenséget kártyajáték közbeni döntéshozás alatt is kimutatták (Fischer és Blair, 1998). További eredmény, hogy C/U vonások jelenléte esetén a fiatalok a társaikkal szembeni agresszív viselkedés kimenetelét pozitívabbnak ítélték meg (Pardini et al., 2004), aminek következtében feltételezhetően kevésbé félnek agressziót használni interperszonális helyzetben. Pardini és munkatársai (2003) hasonló következtetésre jutottak, mivel jutalomorientált információfeldolgozási mintát azonosítottak érzéketlen/érzelemmentes vonásokat mutató gyerekeknél az agresszív viselkedés megítélése folyamán. Az érzéketlen/érzelemmentes csoport szelektíven fókuszált az agresszív viselkedés pozitív kimeneteleire és nem vette figyelembe a negatív következményeket. A büntetésre való érzéketlenség a viselkedéses gátló rendszer diszfunkciójával állhat kapcsolatban (Newman és Wallace, 1993). A C/U vonásokat mutató gyerekek esetében az agresszív viselkedés előnyhátrány elemzése folyamán az agresszió használatának előnyei tűnnek dominánsabbnak, és az agresszív viselkedés negatív következményeire kevésbé fókuszálnak. A büntetésre való érzéketlenség eredményezheti, hogy az agresszív viselkedés fennmarad a tanári és szülői büntetések ellenére is. Az agresszív helyzetekkel kapcsolatos pozitív elvárások tovább erősíthetik ezt a hatást. Végül az agresszió fennmaradását elősegítheti, hogy C/U vonások jelenléte esetén legalább átlagos verbális intelligencia mérhető (Salekin et al., 2004; Loney et al., 1998), ami megkönnyíti a konfliktusok utáni felelősségre vonások lezárását.

Érzelmek és empátia

Deficit mutatható ki negatív érzelmek kifejezések felismerésében C/U vonásokkal jellemezhető gyerekeknél és serdülőknél (Dadds et al., 2006), az eredmények szerint elsősorban a félelem és a distressz jeleire érzéketlenebbek. A deficit azonban pozitív érzelmi tartalmakkal kapcsolatban nem jelentkezik. A hiányosság megmutatkozik érzelmeket ábrázoló képek (Kimonis et al., 2006), érzelmeket kifejező szavak (Loney et al., 2003), valamint érzelmi hangtónus esetében is (Blair et al., 2005b). Az emocionális deficit valószínűleg az amygdala csökkent aktivitásához köthető (Blair et al., 2005b). Kiehl és munkatársai (2001) C/U vonásokkal jellemezhető felnőtteknél csökkent amygdalaaktivitást mutattak ki affektív tartalmak exponálásakor.

Jones és munkatársai (2009) hasonló eredményeket találtak érzéketlen/érzelemmentes gyerekeknél. A csökkent amygdalaaktivitáson túl a C/U vonásokat mutató gyerekeknél tapasztalható érzelemfelismerési deficit a szemkontaktus hiányával is kapcsolatba hozható. A C/U vonásokat mutató gyerekek (az amygdalasérültekhez hasonlóan) kevésbé gyakran vesznek fel szemkontaktust (Adolphs et al., 2005; Dadds et al., 2006), ezáltal ignorálják azt a környezeti információforrást, amely segítségével nagy bizonyossággal meghatározhatják a másik ember érzelmi állapotát. Dadds és munkatársai (2006) 8–17 éves magatartászavarral diagnosztizált gyerekeket és serdülőket vizsgáltak érzelemfelismerési feladat segítségével. A C/U csoport kevésbé tudta a félelem érzelmkifejezését felismerni, mint a kontrollcsoport. Adolphs és munkatársai (2005) alapján a C/U vonásokkal rendelkező gyerekek konfliktushelyzetben a szembenálló fél tekintetéből kiolvasható félelmet, stresszt és alávetettséget semleges érzelmként vagy undorként címkézik, ami az agresszió eskalálásához vezethet. A félelem és a distressz metakommunikatív jelzéseivel kapcsolatos vakság eredményezheti, hogy a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekek agresszív viselkedése konfliktushelyzetben nem csökken a másik fél visszavonuló magatartására. Az emlősöknél, ha két egyed konfliktushelyzetbe kerül, az érzelmi jelzések elősegíthetik a konfliktus megszűnését. Ha például az egyik fél kifejezi alávetettségét, félelmét vagy szorongását, akkor elképzelhető, hogy a másik fél gátolja agresszív viselkedését (Blair, 2003). A gátlás természetesen csak akkor történhet meg, ha az agresszióra készülő fél érzékeli és helyesen értelmezi a másik fél alávetettségre és félelemre irányuló jelzéseit. Hasonló mechanizmusokat feltételezhetünk a humán viselkedésben is, az érzelemfelismerési deficit pedig valószínűleg az egyik tényező, amely az agresszió eskalálásáért felelőssé tehető.

A SZOCIÁLIS KONTEXTUS SZEREPE

A fent említett tényezők mellett a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekeket körülvevő jellegzetes szociális kontextus is magyarázatul szolgál az agresszió és az antiszociális viselkedés súlyosabb formáinak megjelenésére. A deviáns társakkal való baráti kapcsolat ápolása a bűnözés és antiszociális magatartás megbízható prediktorának tekinthető (Patterson et al., 1991). Kimonis és munkatársai (2004) kimutatták, hogy az antiszociális tendenciákat és magatartászavarokat mutató gyerekek közül a C/U vonással bíró gyerekekre jellemzőbb, hogy barátaik között antiszociális viselkedésű, viselkedési problémákkal küzdő gyerekek vannak. Az antiszociális társakhoz való kötődés részben magyarázhatja a C/U vonással jellemezhető gyerekeknél megfigyelhető proaktív és reaktív agressziót, valamint a későbbi antiszociális viselkedést és kriminális magatartást. A kutatás során megpróbálták meghatározni, hogy a C/U vonással bíró gyerekek miért választanak maguknak valószínűbben antiszociális barátot. Az elemzés során kiderült, hogy az „átlagos” gyerekek barátkozási szokásaiban logikusnak tűnő ható tényezők (mint például a proszociális társakkal való közös tevékenységek mennyisége vagy az impulzivitás mértéke) a C/U vonásokkal rendelkező gyerekek esetében nem tekinthetők mediáló faktornak. A szülői szupervízió mértéke és minősége azonban meghatározta, hogy a C/U vonású gyerekeknek mennyi és milyen szintű kapcsolata volt antiszociális barátokkal.

A szerzők konklúziója szerint a C/U vonások jelenléte vonzó lehet a bűnöző, antiszociális fiatalok számára, mivel ezen csoport tagjaitól kaphatnak pozitív megerősítéseket antiszociális és agresszív cselekedeteikre. A szülői gondoskodás mediáló szerepe az antiszociális társakkal azért érdekes, mivel Wootton és munkatársai (1997), valamint Oxford, Cavell és Hughes (2003) eredményei szerint a C/U vonások jelenléte független a szülői gondoskodás minőségétől és mennyiségétől. Vitacco és munkatársai (2003) szintén kimutatták, hogy az inkonzisztens szülői viselkedés és a gyermek elhanyagolása nincs összefüggésben a C/U vonások jelenlétével. Elképzelhető tehát, hogy a C/U vonások megjelenésében, illetve a vonások korrekciójában kevésbé van szerepe a szülői gondoskodás minőségének. Azonban arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy a kortárskapcsolatok alakulására vonatkozóan viszont valószínűleg nagy szerepe lehet a szülői szupervízióknak.

A C/U VONÁSOK ÉS A NEVELÉSI, FEGYELMEZÉSI STÍLUS KAPCSOLATA

Az agresszív, antiszociális viselkedést mutató gyerekek esetében a probléma korai identifikációja és az intervenciós próbálkozások pozitív eredményeket hozhatnak. Különösen hatékonyak bizonyulnak a szülők nevelési, fegyelmezési stílusát megfelelő irányba terelő intervenciók (Wendy et al., 1996). A szülői nevelési stílus megváltoztatása során a következő témákra fókuszálnak: pozitív szülő-gyermek kapcsolat létrehozása, proszociális viselkedés elősegítése, agresszió és antiszociális viselkedés csökkentése. A szülők e célok megvalósítása során erőszakmentes, empátián alapuló fegyelmezési stratégiákat sajátítanak el. Az operáns kondicionálás elveit használó erőszakmentes fegyelmezési stratégiák megbízható és klinikailag szignifikáns pozitív változásokat hoznak létre az agresszív gyerekek viselkedésében. Az pszichoedukáció során a szakemberek nemcsak megtanítják (elméleti és gyakorlati úton) a szülőkkel a helyes nevelési attitűdöt és viselkedést, hanem aktívan monitorozzák a folyamatot és értékelik az eredményeket.

Az agresszív gyerekek nem mindegyike reagál pozitívan a beavatkozásokra. A C/U vonásokkal jellemezhető agresszív gyerekek kevésbé reagálnak a szülői nevelési stratégiák pozitív irányba történő megváltozására (Frick et al., 2003; Hawes és Dadds, 2005). Wootton és munkatársai (1997), valamint Oxford és munkatársai (2003) eredményei szerint a pozitív szülői gondoskodás megjelenése csak C/U vonások hiánya esetén eredményez pozitív változásokat a magatartásproblémák kezelésében. Ha C/U vonások is jelen voltak a magatartászavar mellett, akkor a szülői gondoskodás minősége nem befolyásolta a magatartászavar súlyosságát és megjelenési formáját. Hawes és Dadds (2005) oppozíciós zavarral diagnosztizált 3–8 éves gyerekek szülei számára standardizált szülői edukációt végzett, majd a gyerekek magatartásváltozásának mértékét figyelték. A C/U vonásokkal bíró gyerekeknél a szülői edukáció alatt elsajátított intervenciók nem hoztak eredményt. A C/U vonások bejósolták az intervenciós ellenállást a családi jellemzők, a szocioökonómiai státusz és a gyermekek egyéb jellemzőinek kontrollálása mellett is. A kutatók közvetlenül is megfigyelték a szülő-gyermek interakciókat a kísérletben részt vevő családokban. A magas C/U pontszámmal bíró gyerekek viselkedése egyetlen szempontból különbözött az alacsony C/U pontszámot mutatók viselkedésétől.

A szülők a gyermek nemkívánatos viselkedését megfelelő eszközökkel leállították, a viselkedés leállása után „higgadási” szakasz következett, amikor a gyereket a szülő nyugodt és csendes környezetbe helyezte. A folyamat közben a magas C/U pontszámmal jellemezhető gyerekek nagyon kevés érzelmet mutattak a többi gyermekhez képest. A szülők maguk is kevésbé hatékonyan érezték a fegyelmezési folyamatot.

Az agresszív gyerekeknek ilyen módon elkülöníthetjük egy alcsoportját (az érzéketlen/érzelemmentes vonásokkal jellemezhetőket), akik (valószínűleg az előző fejezetben ismertetett jellemzők következtében) kevésbé reagálnak a szülői nevelési stílus pozitív irányú változására. Az alábbiakban néhány empirikusan ellenőrzés alatt álló fegyelmezési szempontot ismertetünk, melyek segítséget jelenthetnek a C/U vonásokat mutató gyerekekkel való bánásmódban. Az elképzelések empirikus kutatásokra támaszkodnak, azonban további vizsgálatokra van szükség a megerősítésükhöz. A következő fegyelmezési szempontokat az C/U vonásokat mutató gyerekek korábban már említett tulajdonságait figyelembe véve fogalmazták meg különböző szerzők.

A szemkontaktus jelentősége

Korábban már volt arról szó, hogy a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekeknél érzelemfelismerési nehézségeket figyeltek meg (Blair, 2005a). Az érzelemfelismerési problémák elsősorban a negatív érzelmekre koncentrálódnak (szomorúság, félelem) és pszichofiziológiai szinten is kimutathatóak (Shirtcliff et al., 2009). A félelem és a szomorúság iránti hiposzenzitivitás csökkentheti az intervenciós beavatkozások és a szülői fegyelmezés hatékonyságát, valamint növelheti az agresszió mértékét. A hiposzenzitivitásért valószínűleg a szem és a szem körüli érzelmileg informatív területek elkerülése felelős, mely az amygdala hipoaktivitásához kötődik. A szem és a szem körüli területek szuperstimulusnak számítanak az érzelemkifejezések felismerésének tekintetében. A szem körüli területek elkerülése esetén csak felületes információk lehet mások érzelmi állapotáról, ami az empátia csökkenését eredményezi. Dadds és munkatársai (2006) a szemkontaktus hiányát figyelték meg C/U vonásokkal jellemezhető serdülőknél. A serdülőknél nehézségeik voltak a félelem felismerésében más emberek arcán, a teljesítményük javult, ha a szemre kellett fókuszálniuk. Jones és munkatársai (2009) hasonló eredményekre jutottak agresszív és C/U vonásokkal jellemezhető gyerekeknél. A kontrollcsoport jobban teljesített a félelem felismerésében, mint az C/U vonásokkal jellemezhető csoport. A deficitet neurológiai szinten is kimutatták: a kontrollcsoportban kétoldali amygdalaaktivitást tapasztaltak, míg a C/U csoportban csak a bal oldali amygdala aktiválódott félelmet kifejező arcok exponálásakor. A szemkontaktussal kapcsolatos információk felhasználhatóak a fegyelmezési stratégiák alkalmazásakor is. Bölte és munkatársai (2006) eredményei szerint felnőtt autistáknál a szemkontaktus facilitálása segíti az érzelemkifejezések felismerésének pontosságát, ez a módszer segíthet az érzelemmentes gyerekeknek is (Dadds et al., 2006). A mások szemében látható félelem, szorongás vagy alávetttség csökkentheti az agresszív viselkedés eszkalálódását.

A fegyelmezési folyamat során, úgy tűnik, szükséges, hogy a gyerek információkat kapjon a fegyelmező fél negatív érzelmi állapotáról, melyet a szemkontaktus fenntartása elősegíthet. A szemkontaktus intenzív fenntartása azonban csak C/U vonások jelenléte esetén javasolt

(magatartásproblémák jelenléte esetén is és magatartásproblémák nélkül is). A C/U vonásokkal jellemezhető, magatartászavarral küzdő gyerekeknek szükségük van a környezetükben jelen lévő emocionális ingerforrásokra az érzelmkifejezések azonosításához. Ebben a kontextusban a szemkontaktus szuperstimulusnak minősül, ezért nagy segítséget nyújthat számukra a másik fél érzelmi állapotának megértésében.

A fegyelmezés közbeni intenzív szemkontaktus azonban negatív hatással is lehet a fegyelmezésre. A C/U vonásokkal nem jellemezhető magatartászavarral küzdő gyerekek fontos jellemzője a szorongás és az emocionális reakciókészség. Magatartásproblémáik egy része pontosan abból ered, hogy konfliktushelyzetben nem tudják regulálni érzelmi állapotukat (Munoz és Frick, 2007) és impulzív/agresszív úton oldják meg a helyzetet. Ezért fegyelmezési helyzetben a felnőtt kifejezett szemkontaktusa erős (és néha kontrollálhatatlan) érzelmi reakciót, stresszt válthat ki a gyerekből, ami az agresszió eszkalálódásához vezethet.

Arouszalszint

Kochanska (1993) két alapvető mechanizmust emel ki a proszociális értékek internalizációjával kapcsolatban. Az egyik mechanizmus működés módja, hogy a gondozó konfrontálja a gyereket rossz cselekedetének következményeivel, aminek eredményeként a gyermekben nő a szorongásos arouszalszint. Az arouszalszint emelkedése facilitálja a szülőtől kapott üzenet szemantikus feldolgozását, és a proszociális tartalmú üzenet hozzáférhető lesz a következő rossz cselekedet megtervezése esetén. A második folyamatban a gyerek azért internalizálja a proszociális tartalmakat, mert szeretne jó kapcsolatot fenntartani gondozójával.

A félelemmentes gyerekek kevésbé valószínűleg élnek át distresszt a felnőttek és kortársaik által büntetett tevékenységek végrehajtása előtt, alatt és után, mint kevésbé félelemmentes társaik (Kochanska, 1993). A másokon észlelt distressz jelei szintén alacsonyabb arouszalnövekedést eredményeznek (Blair, 1999). Mivel a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekek egyik sajátossága a félelemmentesség a fegyelmezési stratégiák alkalmazásakor, a C/U vonással rendelkező gyerekek arouszalszintje valószínűleg nem emelkedik meg az optimális szintig. Az optimális (internalizációhoz szükséges) arouszalszint eléréséhez ezért olyan differenciált szocializációs és nevelési technikák szükségesek, amelyek képesek az arouszalszintet megemelni annak érdekében, hogy a C/U vonásokkal jellemezhető gyerek internalizálja a kapott tartalmakat (Kochanska et al., 1994). Ugyanakkor bizonyos nevelési technikák következtében az arouszalszint az internalizációhoz szükséges optimális arouszalszintnél magasabb arouszalt hozhat létre, ami akadályozhatja a nevelési folyamatot (Kochanska, 1993). Ilyen folyamat játszódhat le például, amikor (C/U vonásokkal nem jellemezhető) magatartásproblémás gyerekek konfliktushelyzetben történő kezelésekor túl sokáig próbáljuk fenntartani a szemkontaktust. Az arouszalszint emelkedésével a gyermekben meginduló fiziológiai reakciók akadályozhatják az internalizációt. A C/U vonásokat mutató gyerekeknél azonban az átlagos szemkontaktus nem eredményezi az internalizációhoz szükséges arouszalszintet. Számukra olyan nevelési technikák szükségesek, amelyek az arouszalszint emelkedését célozzák. A büntetéssel kapcsolatos arousal kevésbé hat a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekekre, vagyis a változásokra motiváló optimális arouszalszintet jutalmazással (O'Brian és Frick, 1996) és pozitív felnőtt-gyerek kapcsolat kialakításával lehet elérni (Hawes és Dadds, 2005).

Jutalmazás és büntetés

A C/U vonások jelenlétekor a gyerekekre jellemző a jutalomorientáció és a büntetés iránti érzéketlenség (O'Brian és Frick, 1996), ezért valószínűleg jól reagálnak a szülői viselkedés jutalomalapú komponenseire (dicséret, jó cselekedet megjutalmazása, a jó cselekedet leírásatükrözése, empátia és szülői szeretet) és érzéketlenek a büntetésalapú komponensekre (megvonások, eltávolítás a csoportból, szeretetmegvonás). A jutalmazó szülői bánásmód növelése és a büntetés csökkentése maximalizálhatja az eredményeket. Hawes és Dadds (2005) szerint a jutalmazási alapú nevelési stratégiák sem feltétlenül hatékonyak a C/U vonásokkal jellemezhető fegyelmezésben. Vizsgálatukban szülőknek kidolgozott speciális tréning segítségével a szülők nevelési stílusát és gyermekükkel való bánásmódját formálták. A tréning három komponenst tartalmazott. Elsőként a pozitív megerősítések (jutalmazó stratégiák) használatára tanították meg a szülőket, melyek segítségével megerősíthették a gyerekek kívánt viselkedését. Másodszor fegyelmezési stratégiákat tanítottak nekik, melyek segítségével hatékonyan leállíthatták a nem kívánt viselkedést. A szülők megtanulták, hogy miképp csillapítsák le a gyereket nyugodt, magabiztos stílusban. Megtanulták felismerni a kényszerítő, korlátozó fegyelmezési stratégiákat, melyek a konfliktusok eszkalációjához vezethetnek. Harmadrészt a terapeuták segítettek a szülőknek a megfelelő családi légkör kialakításában is. A szerzők előzetes várakozásának megfelelően a C/U vonások stabilnak mutatkoztak a szülői tréning és a 6 hónapos utánkövetési időszak alatt. A csoport megközelítőleg 50%-a azonban a C/U vonások mérésére szolgáló skálán kevesebb pontszámot ért el, mint az intervenció előtt. A szerzőknek nem sikerült kimutatni, hogy a hatás minek köszönhető. Elképzelhető, hogy a jutalmazási technikák használata eredményezte a pontszámcsökkenést. Az utánkövetés végén mért C/U pontszámokat csak az intervenció előtti C/U pontszámokból lehetett bejósolni. Ez az eredmény a vonások függetlenségét jelzi különböző szociális (pl. szociális környezet) és intrapszichés (pl. antiszociális viselkedés) tényezőktől. A legkevesebb pozitív változást azok a gyerekek mutatták, akikre a leginkább jellemző volt a C/U vonások jelenléte. Waschbusch és munkatársai (2007) a C/U vonásokkal jellemezhető magatartásproblémákkal küzdő gyerekeknél kevésbé találták hatékonynak a viselkedésterápiát, mint a C/U vonásokkal nem jellemezhető magatartásproblémás gyerekeknél. A serdülőkkel kapcsolatos terápiás hatékonyságvizsgálatok (Rogers et al., 2004; Rogers et al., 1997) szerint C/U vonások jelenléte esetén a terápiás kimenetel kedvezőtlenebb volt és a kezelteket motivátlanság, az együttműködés hiánya és manipulatív viselkedés jellemezte. Minden tényezőt figyelembe véve a jutalmazásalapú speciális szülői nevelési stílus használata ígéretesnek tűnik a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekekkel való foglalkozásban.

ÖSSZEFOGLALÁS

Publikációnkban áttekintettük a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekek fegyelmezésével kapcsolatos fontosabb témaköröket. A C/U vonásokat mutató gyerekekre az agresszió súlyosabb, proaktív formája jellemző. Az agresszió súlyosabb formái valószínűleg olyan jellemzőknek köszönhetőek, mint a jutalomfüggőség, a büntetés iránti érzéketlenség, az érzelemfelismerési

deficit és az antiszociális, agresszív társakkal való kapcsolat preferálása. A felsorolt tulajdonságokat áttekintve egyértelművé válik számunkra, hogy egyénre szabott nevelési stratégiákat kell alkalmaznunk, ha fegyelmezni akarjuk a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekeket. A nevelési tanácsadók, gyermekpszichiátriák szakemberei, tanárok gyakran adnak tanácsot a szülőknek magatartásproblémákkal küzdő gyerekeik kezelésében. A fenti kutatásokból levonható következtetés szerint a C/U vonásokkal bíró gyerekek esetében kisebb mértékben várható változás a szülői bánásmód pozitív irányú változtatásával. A nevelési stratégiákat a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekek jellegzetességeihez kell igazítani és egyénre szabott nevelési terveket kell kidolgozni. Ha nem így teszünk, akkor az eredmények hiánya frusztrálttá teheti a szakembert és a szülőt is, akik könnyen felhagyhatnak az eredménytelen próbálkozásokkal. Végezetül a témával kapcsolatban a következő szempontokat szeretnénk kiemelni:

1. Szükséges lenne tudatosítani a szakemberekben, hogy a C/U vonások jelenléte esetén a szülői attitűd pozitív irányú változtatásával a magatartásproblémák nem csökkennek, ugyanakkor a pozitív attitűd mindenképpen szükséges a jövőbeli intervenciók megalapozásának érdekében. Továbbá vannak eredmények arra vonatkozólag, hogy a szülői nevelési stílus pozitív változásával kismértékben csökkenhet a gyermek C/U vonásokat mérő skálákon elért pontszáma (Hawes és Dadds, 2007). A magatartásproblémák csökkentésében az arousalszintet nagymértékben növelő fegyelmezési módszerek használata tűnik ígéretesnek. A szakembereknek szükséges lenne ismerniük, hogy a C/U vonásokkal jellemezhető gyerekek milyen sajátosságokkal bírnak, és ezek mentén megtervezniük a fegyelmezési módszereket.
2. A szülőknél tudatosítani kell, hogy gyermeküknek egyénre szabott bánásmódra van szüksége és meg kell őket tanítani arra, hogyan fegyelmezzék őket. A szülőket célzó pszichoedukációs tevékenység a gyermekekkel foglalkozó segítő szakemberek munkájának fontos részét képezheti. Szülői edukációt végezhet segítő szakember szülői értekezleteken, nevelési tanácsadóban, családterápiában és egyéni terápiában is.
3. Annak ellenére, hogy a C/U vonások a pszichopátia konstelláció részét képezik, több okból sem javasoljuk, hogy pszichopataként címkézzük ezeket a gyerekeket. A címke következetes használata maga után vonhatja a viselkedés és az énkép címkének megfelelő változásait, amit mindenképpen szükséges elkerülnünk. A C/U vonások a pszichopátia két- (Frick et al., 1994), három- (Frick et al., 2000) és négyfaktoros (Hare, 2003) modelljében a faktorok csak egy részét fedik le. Ezért az érzéketlenség/érzelemmentesség a pszichopátia konstruktumának csak egy részét képezi, a pszichopata „diagnózis” alkalmazásához további feltételeknek is teljesülniük kell. Azt is érdemes megemlíteni, hogy gyermek- és serdülőkorban természetesnek tekinthetőek olyan időszakok, amikor a gyerekek és serdülők érzéketlen/érzelemmentes vonásokat mutatnak (egocentrizmus, narcizmus, impulzivitás), ezért a jellemzőknek tartósan kell jelen lenniük az adott gyermek esetében, hogy vonásként azonosíthassuk (Seagrave és Grisso, 2002).
4. A témával foglalkozó szakemberek a C/U vonások prevenciójára, a probléma minél korábbi identifikációjára és aktív kezelésére helyezik a hangsúlyt (Hawes és Dadds, 2005). A C/U vonások késői kezelése több szempontból is problémás lehet. A vonások mögött személyiségjellemzők, sajátos interperszonális stílus és észlelési deficit áll, ezért speciális beavatkozások

nélkül nem várhatunk pozitív változásokat. A vonások stabilnak bizonyulnak a gyermekkorból serdülőkorba történő átmenet folyamán, a serdülőkort követően, de már a serdülőkor alatt sem számíthatunk változásra. Frick (1998) a C/U vonásokat a felnőttkori pszichopátia prekursorának tekinti. A korai identifikáció és a kezelések fontossága mellett szól, hogy gyermek- és serdülőkorban a C/U vonások jelenléte komplex terápiás módszerek alkalmazásával a tünetek kismértékű csökkenésére számíthatunk (Hawes és Dadds, 2005), míg a felnőttkori pszichopátia hatékony kezelése még nem megoldott (Harries és Rice, 2006).

5. Több empirikus kutatásra lenne szükség Magyarországon is a C/U vonásokkal kapcsolatosan. A szülők számára nagy segítséget jelentene a speciális intervenciók, illetve szülői nevelési stratégiák megfogalmazása. Feltételezhetően a C/U vonások jelenléte esetén a jutalomorientáció és a büntetés iránti érzéketlenség miatt elsősorban a pozitív nevelési technikáktól várhatunk eredményeket.

SUMMARY

CONNECTION BETWEEN DISCIPLINE STYLE AND CALLOUS/UNEMOTIONAL TRAITS AMONG CHILDREN AND ADOLESCENTS

Callous/unemotional traits means an unique affective (eg. lack of guilt, shallow emotions) and interpersonal (eg. proactive aggression, failure to accept responsibility) style which appears on early ages and is relatively stable across childhood and adolescence. Recent results suggest that the presence of callous/unemotional traits determine a special subgroup of aggressive, conduct disorder children which shows high resistance toward discipline strategies. Resistance against positive changes of discipline style of parents can be partly explained with some temperament characteristics and disturbances in emotion processing of callous/unemotional children (e.g. lack of eye contact, reward dominance or fearless). Our article introduce the aggression behavior pattern of callous/unemotional children. Based on previous researches we analyze the affect of temperamental characteristics and disturbances in emotion processing on the appearance of aggressive behavior with caloous/unemotional children and adolescents. Finally we introduce some discipline methods which can be useful beside the mentioned temperamental characteristics and disturbed emotion processing. Further empirical researches need to reinforce efficiency of mentioned discipline strategies.

IRODALOM

- ADOLPHS, R., GOSSELIN, F., BUCHANAN, T. W. (2005): A mechanism for impaired fear recognition after amygdala damage. *Nature*, 433. 68–72.
- ANDERSHED, H., GUSTAFSON, S. B., KERR, M., STAFFIN, H. (2002): The usefulness of self-reported psychopathy-like traits in the study of antisocial behavior among non-referred adolescents. *European Journal of Personality*, 16. 383–402.

- BLAIR, R. J. R. (1999): Responsiveness to distress cues in the child with psychopathic tendencies. *Personality and Individual Differences*, 27. 135–145.
- BLAIR, R. J. R. (2003): Neurobiological basis of psychopathy. *British Journal of Psychiatry*, 182. 5–7.
- BLAIR, R. J. R. (2005): The neurobiology of antisocial behavior in psychopathy. In: ALEXANDER, E., EMERY, N. J. (ed.): *The cognitive neuroscience of social behavior*. Psychology Press, New York. 291–324.
- BLAIR, R. J. R., COLLEGDE, E., MITCHELL, D. G. (2001): Somatic markers and response reversals: Is there orbitofrontal cortex dysfunction in boys with psychopathic tendencies? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 29. 6. 499–511.
- BLAIR, R. J. R., MITCHELL, D. G. V., BLAIR, K. S. (2005a): *The psychopath: Emotion and the brain*. UK: Blackwell, Oxford.
- BLAIR, R. J., BUDHANI, S., COLLEGDE, E., SCOTT, S. (2005b): Deafness to fear in boys with psychopathic tendencies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46. 3. 327–336.
- BÖLTE, S., HUBL, D., FEINEIS-MATTHEWS, S., PRVULOVIC, D., DIERKS, T., POUSTHA, F. (2006): Facial affect recognition training in autism: can we animate the fusiform gyrus? *Behavioral Neuroscience*, 120. 211–216.
- BRANDT, J. R., KENNEDY, W. A., PATRICK, C. J., CURTIN, J. J. (1997): Assessment of psychopathy in a population of incarcerated adolescent offenders. *Psychological Assessment*, 9. 429–435.
- BURKE, J. D., LOEBER, R., LAHEY, B. B. (2007): Adolescent conduct disorder and interpersonal callousness as predictors of psychopathy in young adults. *Journal of Clinical Child Adolescents Psychology*, 36. 3. 334–346.
- CHRISTIAN, R. E., FRICK, P. J., HILL, N. L., TYLER, L., FRAZER, D. R. (1997): Psychopathy and conduct problems in children: Implications for subtyping children with conduct problems. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36. 233–241.
- COOKE, D. J., MICHIE, C. (2001): Refining the construct of psychopathy: towards a hierarchical model. *Psychological Assessment*, 13. 171–188.
- DADDS, M. R., WHITING, C., HAWES, D. J. (2006): Associations among Cruelty to animals, family conflict, and psychopathic traits in childhood. *Journal of Interpersonal Violence*, 21. 3. 411–429.
- DADDS, M. R., PERRY, Y., HAWES, D. J., MERZ, S., RIDDELL, A. C., HAINES, D. J., SOLAK, E., ABEYGUNAWARDANE, A. I. (2006): Attention to the eyes and fear-recognition deficits in child psychopathy. *British Journal of Psychiatry*, 189. 280–281.
- DODGE, K. A., LOCHMAN, J. E., HARNISH, J. D., BATES, J. E., PETTIT, G. S. (1997): Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106. 1. 37–51.
- DODGE, K. A., PETTIT, G. S. (2003): A biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems in adolescence. *Developmental Psychology*, 39. 349–371.
- ENEBRINK, P., ANDERSON, H., LANGSTROM, N. (2005): Callous-unemotional traits are associated with clinical severity in referred boys with conduct problems. *Nordic Journal of Psychiatry*, 59. 431–440.

- ESSAU, C. A., SASAGAWA, S., FRICK, P. J. (2006): Callous-unemotional traits in a community sample of adolescents. *Assessment*, 13. 464–469.
- FISCHER, L., BLAIR, R. J. R. (1998): Cognitive impairment and its relationship to psychopathic tendencies in children with emotional and behavioral difficulties. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26. 511–519.
- FORTH, A. E., HART, S. D., HARE, R. D. (1990): Assessment of psychopathy in male young offenders. *Psychological Assessment*, 2. 342–344.
- FORTH, A. E., KOSSON, D. S., HARE, R. D. (2003): *The Psychopathy Checklist: Youth Version*. Multi-Health Systems, Toronto.
- FRICK, P. J. (1978): *Conduct disorders and severe antisocial behavior*. Plenum, New York.
- FRICK, P. J., LILIENFELD, S. O., ELLIS, M., LONEY, B., SILVERTHORN, P. (1999): The association between anxiety and psychopathy dimensions in children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 27. 383–392.
- FRICK, P. J., BODIN, S. D., BARRY, C. T. (2000): Psychopathic traits and conduct problems in community and clinic referred samples of children: Further development of the Psychopathy Screening Device. *Psychological Assessment*, 12. 382–393.
- FRICK, P. J., HARE, R. D. (2001): *The Antisocial Process Screening Device (APSD)*. Multi-Health Systems, Toronto.
- FRICK, P. J., CORNELL, A. H., BARRY, C. T., BODIN, S. D., DANE, H. A. (2003): Callous-unemotional traits and conduct problems in the prediction of conduct problem severity, aggression, and self-report of delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31. 457–470.
- FRICK, P. J., MORRIS, A. S. (2004): Temperament and developmental pathways to conduct problems. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33. 1. 54–68.
- HARE, R. D. (2003): *The Hare Psychopathy Checklist-Revised*. Toronto.
- HARRIES, G. T., RICE, M. E. (2006): Treatment of Psychopathy. In: PATRICK, C. J. (ed.): *Handbook of Psychopathy*. The Guilford Press, New York. 555–572.
- HAWES, D. J., DADDS, M. R. (2005): The treatment of conduct problems in children with callous-unemotional traits. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73. 737–741.
- JONES, A. P., LAURENS, K. R., HERBA, C. M., BARKER, G. J., VIDING, E. V. (2009): Amygdala Hypoactivity to Fearful Faces in Boys With Conduct Problems and Callous-Unemotional Traits. *American Journal of Psychiatry*, 66. 95–102.
- KIEHL, K. A., SMITH, A. M., HARE, R. D., MENDREK, A., FORSTER, B. B., BRINK, J., LIDDLE, P. F. (2001): Limbic abnormalities in affective processing by criminal psychopaths as revealed by functional magnetic resonance imaging. *Biological Psychiatry*, 50. 9. 677–684.
- KIMONIS, E. R., FRICK, P. J., BARRY, C. T. (2004): Callous-Unemotional Traits and Delinquent Peer Affiliation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72. 6. 956–966.
- KIMONIS, E. R., FRICK, P. J., FAZEKAS H., LONEY, B. R. (2006): Psychopathy, aggression, and the processing of emotional stimuli in non-referred children. *Behavioral Sciences and the Law*, 24. 21–37.
- KOCHANSKA, G. (1993): Toward a Synthesis of Parental Socialization and Child Temperament in Early Development of Conscience. *Child Development*, 64. 325–347.

- KOCHANSKA, G., DEVET, K., GOLDMAN, M., MURRAY, K., PUTMAN, S. P. (1994): Maternal reports of conscience development and temperament in young children. *Child Development*, 65. 852–868.
- KOTLER, J. S., MCMAHON, R. J. (2005): Child psychopathy: Theories, measurement, and relations with the development and persistence of conduct problems. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 8. 291–325.
- KRUH, I. P., FRICK, P. J., CLEMENTS, C. B. (2005): Historical and personality correlates to the violence patterns of juveniles tried as adults. *Criminal Justice and Behavior*, 32. 69–96.
- LOEBER, R., BURKE, J. D., LAHEY, B. B. (2002): What are adolescents antecedents to antisocial personality disorder? *Criminal Behaviour & Mental Health*, 12. 24–36.
- LONEY, B. R., FRICK, P. J., ELLIS, M. L., MCCOY, M. G. (1998): Intelligence, callous-unemotional traits, and antisocial behavior. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 20. 231–247.
- LONEY, B. R., FRICK, P. J., CLEMENTS, C. B., ELLIS, M. L., KERLIN, K. (2003): Callous-unemotional traits, impulsivity, and emotional processing in antisocial adolescents. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 32. 139–152.
- LYNAM, D. R., CASPI, A., MOFFITT, T. E., RAINE, A., LOEBER, R., STOUTHAMER-LOEBER, M. (2005): Adolescent psychopathy and the Big Five: Results from two samples. *Journal of Abnormal Psychology*, 33. 431–443.
- MUNOZ, L. C., FRICK, P. J. (2007): The reliability, stability, and predictive utility of the self-report version of the Antisocial Process Screening Device. *Scandinavian Journal of Psychology*, 48. 299–312.
- NEWMAN, J. P., WALLACE, J. F. (1993): Diverse pathways to deficient self-regulation: Implications for disinhibitory psychopathology in children. *Clinical Psychology Review*, 13. 699–720.
- OBRADOVIC, J., PARDINE, D. A., LONG, J. D., LOEBER, R. (2007): Measuring Interpersonal Callousness in Boys From Childhood to Adolescence: An Examination of Longitudinal Invariance and Temporal Stability. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 36. 276–292.
- O'BRIAN, B. S., FRICK, P. J. (1996): Reward dominance: Associations with anxiety, conduct problems, and psychopathy in children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 24. 223–240.
- OXFORD, M., CAVELL, T., HUGHES, J. N. (2003): Callous/Unemotional Traits Moderate the Relation Between Ineffective Parenting and Child Externalizing Problems: A Partial Replications and Extensions. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 32. 4. 577–585.
- PARDINI, D. A., LOCHMAN, J. E., FRICK, P. J. (2003): Callous/unemotional traits and social cognitive processes in adjudicated youths. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42. 364–371.
- PARDINI, D., LOCHMAN, J., WELLS, K. (2004): Negative emotions and alcohol use initiation in high-risk boys: The moderating effect of good inhibitory control. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32. 505–518.

- PARDINI, D. A., OBRADOVIC, J., LOEBER, R. (2006): Interpersonal callousness, hyperactivity/impulsivity, inattention, and conduct problems as precursors to delinquency persistence in boys: A comparison of three grade-based cohorts. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 35. 46–59.
- PATTERSON, G. R., CAPALDI, D., BANK, L. (1991): An early starter model for predicting delinquency. In: PEPLER, D. J., RUBIN, K. H. (ed.): *The development and treatment of childhood aggression*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 139–168.
- ROGERS, R., JOHANSEN, J., CHANG, J. J., SALEKIN, R. T. (1997): Predictors of adolescents psychopathy: Oppositional and conduct-disordered symptoms. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 25. 261–271.
- ROGERS, R., JACKSON, R. L., SEWELL, K. W., JOHANSEN, J. (2004): Predictors of treatment outcome in dually diagnosed antisocial youth: An initial study of forensic inpatients. *Behavioral Sciences and the Law*, 22. 215–222.
- SALEKIN, R. T., NEUMANN, C. S., LEISTICO, A. R., ZALOT, A. A. (2004): Psychopathy in youth and intelligence: An investigation of Cleckley's hypothesis. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33. 731–742.
- SALMIVALLI, C., NIEMINEN, E. (2002): Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully victims. *Aggressive Behavior*, 28. 1. 30–44.
- SHIRTCLIFF, E., VITACCI, M., GRAF, A., GOSTISHA, A., MERZ, J., WAXLER, C. (2009): Neurobiology of empathy and callousness: Implications for the development of antisocial behavior. *Behavior Science of Law*, 27. 2. 137–171.
- VITACCO, M. J., NEUMANN, C. S., RAMOS, V., ROBERTS, M. K. (2003): Ineffective parenting: A precursor to psychopathic traits and delinquency in Hispanic females. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1008. 300–303.
- VITARO, F., BRENDGEN, M., TREMBLAY, R. E. (2000): Influence of deviant friends on delinquency: Searching for moderator variables. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28. 4. 313–325.
- WASCHBUSH, D. A., CARREY, N. J., WILLOUGHBY, M. T., KING, S., ANDRADE, B. F. (2007): Effects of methylphenidate and behavior modification on the social and academic behavior of children with disruptive behavior disorders: the moderating role of callous/unemotional traits. *Journal of Clinical and Adolescents Psychology*, 36. 4. 629–644.
- WENDY, J., SERKETICH-JEAN, E., DUMAS (1996): The effectiveness of behavioral parent training to modify antisocial behavior in children: A meta-analysis. *Behavior Therapy*, 27. 2. 171–186.
- WOOTTON, J. M., FRICK, P. J., SHELTON, K. K., SILVERTHORN, P. (1997): Ineffective parenting and childhood conduct problems: The moderating role of Callous-unemotional traits. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65. 301–308.
- ZUCKERMAN, M. (1979): *Sensation seeking: Beyond the Optimal level of Arousal*. Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.